

Başlık/ Title: Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki Paskalya Kutlamalarına Yönelik Politikaları (XIX. Yüzyıl)

Yazarlar/ Authors
Abdullah ÇAKMAK

ORCID ID
0000-0002-9246-3373

Bu makaleye atıf için: Abdullah Çakmak, Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki Paskalya Kutlamalarına Yönelik Politikaları (XIX. Yüzyıl), *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.6 (2019): 56-77.

To cite this article: Abdullah Çakmak, Policies of the Ottoman Empire for Easter Celebrations in Jerusalem (19th Century), *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.6 (2019): 56-77.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 15.10.2019

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 26.12.2019

Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2019

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS | SCIENTIFIC INDEXING | CEEOL | DRJI | İSAM

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Yazar: Abdullah ÇAKMAK*

Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki Paskalya Kutlamalarına Yönelik Politikaları (XIX. Yüzyıl)

Özet: İslâm beldelerinde yaşayan ve zimmi olarak isimlendirilen gayrimüslimlerin inanç ve ibadet hakları, İslâm diniyle güvence altına alınmıştır. Kudüs 638 yılında Müslümanların hâkimiyetine girdiğinde burada yaşayan gayrimüslimlere de bu doğrultuda haklar tanınmıştır. Hz. Ömer'in ahitnamesiyle başlayan bu uygulama, Osmanlı yönetimi de dâhil olmak üzere bütün İslâm devletleri tarafından devam ettirilmiştir.

Bu çalışma; Osmanlı Devleti'nin, Paskalya Bayramı için dünyanın dört bir tarafından Kudüs'e gelen Hristiyan hacılara yönelik politikalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu minvalde, Hristiyanların Paskalya Bayramını güven içinde kutlamalarına yönelik olarak Osmanlı Devleti'nin bayram öncesi yaptığı hazırlıklar, Hristiyanların Kudüs'e ulaşmasında sağladığı kolaylıklar, barınma ve sağlık ihtiyaçları ile emniyet ve asayişin temini için aldığı tedbirler, gayrimüslimlere tanınan ibadet özgürlüğü kapsamında arşiv belgelerine dayalı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kudüs, Hristiyanlar, Paskalya, İbadet Özgürlüğü.

Policies of the Ottoman Empire for Easter Celebrations in Jerusalem (19th Century)

Abstract: The rights of faith and worship of non-Muslims living in Islamic towns, who called as zimmi, are guaranteed by the Islamic religion. When Jerusalem came under the rule of Muslims in 638, non-Muslims living here were also granted rights in this direction. This practice, which began with the covenant of Caliph Umar, was continued by all Islamic states, including the Ottoman administration.

This study aims to put forward the policies of the Ottoman Empire towards Christian pilgrims who came to Jerusalem from all over the world for Easter Day. In this direction, the preparations made by the Ottoman Empire before the feast for Christians to celebrate Easter with confidence, the facilities provided for the Christians to reach Jerusalem, the measures taken for the housing and health needs and the provision of security and order will be examined based on archive documents in the context of freedom of worship granted to non-Muslims.

Keywords: Ottoman Empire, Jerusalem, Christians, Easter, Freedom of Worship.

* Öğr. Gör. Dr. Abdullah Çakmak, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, acakmak@aku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9246-3373>.

Giriş: Kudüs'te İnanç ve İbadet Özgürlüğü

Müslümanların, Hristiyan ve Yahudilerle bir arada yaşama tecrübesinin temellerinin henüz Hz. Peygamber döneminde atıldığını ve İslâm tarihinin her döneminde bu anlayışın devam ettirildiğini ifade etmek mümkündür. Müslümanların hâkimiyeti altında yaşayan ve zimmi olarak tanımlanan gayrimüslimlerin can, mal, inanç ve ibadet hakları ödedikleri cizye vergisi karşılığında teminat altına alınmış ve böylelikle toplumun birer parçası oldukları her zaman için göz önünde bulundurulmuştur.¹ Gayrimüslimlere yönelik bu hakların dayanak noktasını ise ilahî hükümler ve bu hükümlerin ilk uygulayıcısı olan Hz. Muhammed'in hayatından örnekler oluşturur.²

Gayrimüslimlerin inanç ve ibadet özgürlüğüyle ilgili geçmişte Kudüs'te yaşananlara bakıldığında ise Kudüs'ü fetheden Halife Hz. Ömer'in Zeytin Dağı'nda bulunan Patrik Sophronios'a Hristiyanların inanç ve ibadet özgürlüğü ile ilgili bir ahitname verdiği bilinmektedir. Bu ahitname, Süryani, Ermeni, Habeş, Gürcü, Marunî, Kıptî, Yakubî ve Nasturî Hristiyanlarının zimmiyet hükümlerine riayet ettikleri sürece Kudüs'teki Kamame Kilisesi, Hz. İsa'nın doğum yeri olan Beytüllahim ve diğer kutsal mekânları ziyaret edebileceklerini ve bunlara hiçbir müdahalede bulunulmayacağını bildirmektedir.³

Ahitnamede yer alan bazı ifadeler, İslamiyet'in gayrimüslimlere tanıdığı ibadet özgürlüğünün hukuki dayanağını ve sürekliliğini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. "*Zira ol tâ'ifenin cümlesine Nebiyy-i Kerîm ve Mürsel mine'llâh olan Habîbullâh cânibinden emân i'tâ ve hatm-i yed-i kerîmeleriyle şeref-yâb oldular ve onlara dâ'imâ nazar ve hürmet ve emân ve himâyetle emr buyurdular. Onun gibi bizler ki mü'minleriz ol tâ'ifeye ihsân eden Fahr-ı Âlem'e ikrâmen bizler dahi ihsân ederiz.*" ifadeleri Hristiyanların can ve

¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, (İstanbul: Risale Yayınları, 1996), 20-26.

² Kur'an-ı Kerîm'deki "Dinde zorlama yoktur, artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır." (Bakara 2/256) ayeti, gayrimüslimlere nasıl davranılacağını esası üzerinde durmaktadır. Hz. Muhammed'in tebliğ faaliyetini gerçekleştirirken uyması gereken prensibi ifade eden "Ey Muhammed! Sen öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verirsin. Onların üzerine zorlayıcı değilsin." (Gaşiye 88/21-22) ayeti de gayrimüslimlere haksız yere herhangi bir baskı yapılmaması gerekliliğini teyit etmektedir. "Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın." (Tevbe 9/29) ayetindeki onlarla cizye verinceye kadar savaşın ibaresi, Müslümanların idaresi altında yaşayan fakat kendi inancını terk etmek istemeyenlerin, cizye ödemeleri karşılığında İslâm beldelerinde inanç ve ibadet özgürlüğüne sahip olacaklarını bildirmektedir.

³ Ahitnamenin Arapça sureti için bkz. A. DVN. KLS. d. 8, s. 5; Osmanlı Türkçesine tercümesi için bkz. HAT. 1516/47-5.

mal güvenliği ile inanç ve ibadet özgürlüğünün sağlanmasında Hz. Muhammed'in uygulamalarının esas alındığını göstermektedir. "*Ve bizlerin ve bizlerden sonra gelüp veliyyü'l-emr olanların tarafından zikir olunan tâ'îfenin huzû' ve itâ'atleri cârî ve müstemirr olduğu muktezâsınca esbâb-ı havâyicleri onlardan kat' olunmaya, ya'nî redd ü dirîğ olunmaya.*" ifadeleri ise gayrimüslimlerin İslâm devletine itaat ettikleri müddetçe dinî ayinlerini icra ve kutsal mekânlarını ziyaret etme haklarının, daha sonra gelecek olan bütün Müslüman devlet başkanlarınınca devam ettirilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Hız. Ömer'in ahitnamesi doğrultusunda, Osmanlı padişahı I. Selim de Kudüs'ü 1516 senesinde ilhak ettiğinde, buraya yaptığı ziyaretin akabinde ilk olarak Ermeni Patriği Serkis ve Rum Patriği Attalia'nın talebi üzerine iki ferman ısdar etmiştir.⁴ Hristiyanlara verilen bu fermanların Hız. Ömer zamanında verilen ahitnameden ayrılan tek yönü, iki milletin Kudüs'te kutsal saydıkları mekânların birtakım farklılıklar göstermesinden dolayı, bu mekânların her iki fermana ayrı ayrı zikredilmesidir. Bundan başka ahitnameyle paralel olarak fermanlarda dikkat çeken diğeri bir husus, gayrimüslimlere tanınan hakları, Osmanlı padişahı dâhil olmak üzere bütün devlet adamlarının aynıyla devam ettirmelerine yönelik tavsiyelerdir. Bu minvalde Kudüs Hristiyanlarına tanınan ibadet ve inanç özgürlüğü, Hız. Ömer'den başlayarak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti sonlanana kadar her dönem fermanların yenilenmesiyle süreklilik kazanmıştır.⁵ Zikri geçen fermanlar, Hız. Ömer'in ahitnamesinde olduğu gibi yalnızca Hristiyanları muhatap olsa da inanç ve ibadet özgürlüğü hususundaki genel hükümler Kudüs'teki diğeri gayrimüslim bir toplum olan Yahudileri de kapsamaktadır.⁶ Bu fermanlarda sadece Hristiyanların muhatap alınması, fermanlara ait içeriğin Hız. Ömer'in dönemine ait ahitnameye dayanmasından kaynaklanmaktadır. Zira Hız. Ömer dönemindeki Kudüs'te gayrimüslim olarak yalnız Hristiyanlar yaşamaktaydı. Ayrıca fermanların Hristiyan mezhepleri arasında asırlardır sürmekte olan ziyaret yerlerinin

⁴ Ermenilere verilen ferman için bkz. HAT. 1516/47-10; Rumlara verilen ferman için bkz. HAT. 1516/47-11.

⁵ Osmanlı sultanları II. Mehmed, I. Selim, I. Süleyman IV. Murad, İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, III. Osman, III. Mustafa ve II. Mahmud'un Kudüs Hristiyanlarına verdiği fermanların bir sureti için bkz. HAT. 1516/47; A. DVN. KLS. d. 8, s. 9-25.

⁶ Mustafa Öksüz, "XVI. Yüzyıl Kudüs'ünde Yahudi Mabetleri ve Osmanlı Devleti," *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 2, (2018): 9-32.

temizliği, bakım ve onarımı gibi tartışmaların halledilmesine yönelik ısdar edilmesi de bu hususta etkili olmuştur.⁷

Bu çalışma, Hristiyanların oldukça önem atfettiği Paskalya kutlamalarına yönelik Osmanlı Devleti'nin politikalarını arşiv belgeleri ışığında ortaya koymayı amaçlamaktadır. Arşiv belgelerinin bu konuda sağladığı veriler, XIX. yüzyıl ve sonrası dönemi kapsadığından çalışmanın zamansal sınırı da mezkûr dönem olarak belirlenmiştir. Kudüs'teki Paskalya kutlamaları ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar, daha çok Dinler Tarihi alanındaki araştırmacılar tarafından yapılmıştır.⁸ Bu bakımdan Kudüs Hristiyanlarına tanınan ibadet özgürlüğünü Paskalya kutlamaları çerçevesinde inceleyen bu çalışma, literatüre önemli bir katkı yapmayı hedeflemektedir.

1. Hristiyanlar İçin Kudüs ve Paskalya'nın Önemi

Hristiyan inancına göre; İsa Mesih'in doğup büyüdüğü, ilk tebliğ faaliyetlerini yürüttüğü, çarmıha gerildiği ve öldükten sonra dirildiği mekânlar, Kudüs ve civarında bulunmaktadır. Bu sebeple Doğu Roma İmparatoru Büyük Konstantin'in (306-337) annesi Helena, İsa Mesih'in yaşadığı toprakları görmek arzusuyla Kudüs'e bir seyahat gerçekleştirmiş ve bu seyahat sonunda İsa Mesih'in kabrinin bulunduğu yer olarak iddia edilen yere büyük bir kilise inşa ettirmiştir. Hristiyanlara göre *Holy Sepulchre* yani *Kutsal Kabir Kilisesi* olarak adlandırılan bu kilise, Osmanlı bürokrasisinde daha çok *Kamame*⁹ *Kilisesi* adıyla anılmaktadır. Kilisenin inşasıyla birlikte Kudüs, Hristiyanlar için ayrı bir anlam ifade etmeye başlamış ve zamanla önemli bir hac merkezine dönüşmüştür.

Osmanlı hâkimiyeti zamanında Kudüs Sancağının nüfusu incelendiğinde Müslümanların her dönemde ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Nüfusa göre Müslümanlardan sonra gelen millet ise Hristiyanlardır. Her ne kadar Kudüs'e Yahudi göç politikaları¹⁰ XIX. yüzyılla birlikte başlamış olsa da Osmanlı yönetiminde Kudüs'teki Yahudi nüfusu, 1912'ye kadar diğer

⁷ Abdullah Çakmak, *Osmanlı Kudüs'ünde Devlet ve Toplum (1798-1841)*, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Afyonkarahisar, 2019), 173.

⁸ Konuyla ilgili olarak literatürde yer alan çalışmalar "*Kaynakça*" kısmında yer almaktadır.

⁹ Arapça'da süprüntü anlamına gelen kamamenin Kudüs'teki bu kiliseye ad olmasının sebebi, kilisenin inşa edildiği yerin İmparator Konstantin devrine kadar şehir çöplerinin toplandığı yer olmasındandır. Frantz Buhl, "Kudüs," *MEB İslam Ansiklopedisi*, cilt 6 (İstanbul, 1988), 957.

¹⁰ XIX. yüzyılda Yahudilerin Kudüs'e yerleşimleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Shalom Ginat, "The Jewish Settlement in Palestine in the 19th Century," *The Jewish Settlement in Palestine (634-1881)*, ed. Alex Carmel, Peter Schafer, Yossi Ben-Artzi (Weisbaden: Reichert, 1990), 165-176; Sherman Lieber, *Mystics and Missionaries, The Jews in Palestine 1799-1840* (Salt Lake City: University of Utah Press, 1992), 87-120, 184-201, 224-246.

milletlere nazaran daha az olmuştur.¹¹ Dolayısıyla bu yıla kadar demografik yapısından ötürü Osmanlı Kudüs'ünün sosyal hayatında Müslümanlardan sonra etkin olan dinî zümre Hristiyanlar idi. Ayrıca Hristiyanların Kudüs'teki bu etkinliği, dinî festivallerine denk gelen gün ve mevsimlerde belirgin bir biçimde artmaktadır. 1816 senesinde Kudüs'ü ziyaret eden J. S. Buckingham'ın, Hristiyanların büyük festivallerinin Noel ile başlayıp Paskalya mevsimi ile sonlandığından kentin en kalabalık olduğu dönemin bu iki festival arasına denk geldiğine dair gözlemleri bu hususu teyit etmektedir.¹²

Tablo I: Hristiyan Festival Zamanları¹³

Hristiyan Festivalleri	
Epifani	6 Ocak
Doğu Ortodoks Kristması/Noeli	7 Ocak
Kül Çarşambası	24 Şubat-10 Mart
Paskalya	22 Mart-25 Nisan
İsa'nın Göğe Yükseliş Günü	30 Nisan-3 Haziran
Pentakost Pazarı/Beyaz Pazar	10 Mayıs-13 Haziran
Advent	Kasım-Aralığın ilk haftası
Kristmas/Noel	25 Aralık

Paskalya, Noel'le birlikte Hristiyan festivallerinin en önemlileri arasında yer almaktadır.¹⁴ Noel her yıl sabit olarak 25 Aralık'ta kutlanırken Paskalya, 22 Mart-25 Nisan tarihleri arasına denk gelen bir Pazar günü kutlanmaktadır.¹⁵ Bu farklılık, Hristiyan cemaatlerin kullandıkları takvimlerin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Gregoryan takvimini esas alan Roma Katolik, Anglikan ve Protestanlar, bu kutlamanın tarihini 21 Mart'ı takip eden ilk tam ayın görünmesinden sonraki Pazar günü olarak belirlemektedirler. Julian takvimini esas alan Doğu Ortodokslar ise bu kutlamayı diğer cemaatlerin belirlediği tarihten birkaç hafta sonrası olarak

¹¹ Ziya Polat, Yahudilerin II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Göç Girişimleri ve Oliphant'ın Siyonist Koloni Talebi," *Journal of Islamicjerusalem Studies*, cilt 12, no. 1, (2017): 10; Kudüs sancağının XIX. yüzyıl nüfusu için ayrıca bkz. Işıl Işık Bostancı, *XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Şanlıurfa, 2006), 121-156.

¹² James Silk Buckingham, *Travels in Palestine* (London: Longman etc, 1821), 262.

¹³ Mahmut Aydın "Hristiyanlık: Tarihsel Gelişimi, Temel Kaynakları ve Öğretileri," *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 101.

¹⁴ Mehmet Katar, Hristiyanlık'ta Kilise Takviminin (Kilise İçerisindeki Anma ve Kutlama Devrelerinin) Oluşması, *Dini Araştırmalar* 3, no. 8 (2000), 27.

¹⁵ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1993), 265.

belirlemektedirler. Takvimlerden kaynaklanan bu farklılığa rağmen bazı zamanlar bütün Hristiyan mezheplerinin Paskalya kutlamaları aynı güne denk gelmektedir.¹⁶

Terim olarak "geçiş" anlamındaki İbranice *pesah* kelimesinden türeyen ve günümüzde Hristiyanlığın en büyük festivallerinden biri haline gelen Paskalya'nın geçmişi Hristiyanlık öncesine kadar uzanmaktadır. *Pesah*, İsrailoğullarının Hz. Musa önderliğinde Mısır'dan çıkışı anısına Yahudilerce yılın 15-21 Nisan tarihleri arasında kutlanan bir bayram iken Hristiyanlıkla birlikte Hz. İsa'nın çarmıha gerildikten üç gün sonra dirildiği inancıyla özdeşleşmiş ve Paskalya adını almıştır.¹⁷ Hristiyanlıktaki inanç, ibadet ve ahlaki öğretilerin her birinde Hz. İsa'nın hayatına dair kesitlerin görülmesi, paskalya kutlamalarının Hz. İsa'nın dirilişi ile olan ilişkisini anlamlandırmayı mümkün kılmaktadır. Buna göre; Hz. İsa'nın Kudüs'e gelmesiyle birlikte burada yürüttüğü tebliğ faaliyetleri Romalılar tarafından tehlikeli bulunmuştur. Hz. İsa, Pesah bayramının ilk akşamında havarileriyle birlikte bu güne özel olan yemeği yedikten sonra ertesi gün Mesih olduğunu iddia ve Yahudi inançlarına hakaret ettiği gerekçesiyle Romalı Vali Pilatus'un adamları tarafından tutuklanmıştır. Bizzat vali tarafından sorgulanan ve sonunda Kudüs'te Golgotha adlı yerde yapılan işkencelerin ardından çarmıha gerilerek öldürülen İsa, havarilerine haber verdiği gibi ölümünden üç gün sonra dirilmiştir.¹⁸ Paskalya kutlamaları; Hristiyan inancında zikri geçen, İsa Mesih'in çarmıha gerildikten üç gün sonra dirildiği inancıyla ilişkili olup, Hristiyanlar bu diriliş hadisesine denk gelen günde her sene özel ayinler yapmaktadırlar. Bu ayinlerin merkezi ise Kudüs'teki Kamame Kilisesi'dir. Paskalya mevsiminde Ortodoks, Katolik, Protestan ve diğer Hristiyan cemaatlerin mensupları, Kudüs'te bir araya gelmekte ve Kamame Kilisesi başta olmak üzere kendilerine ait ibadetgâhlarda çeşitli ayinler icra etmektedirler.

Hristiyanlara göre Paskalya kutlamalarına neden olan tarihî olayların Kudüs'te meydana gelmesi, burayı Paskalya kutlamalarının merkezi konumuna yükseltmiş ve Avrupa'nın birçok ülkesinden aralarında kraliyet ailesine mensup veya devlet adamı gibi soylu kimselerin de bulunduğu binlerce Hristiyan'ın Kudüs'e gelmesine neden olmuştur. Öyle ki 1904 senesi Paskalya mevsiminde Kudüs'e ziyaret maksadıyla gelen 12.538 kişi

¹⁶ Aydın "Hristiyanlık: Tarihîsel Gelişimi," 101; Mehmet Katar, "Paskalya," *DİA*, cilt 34 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 181.

¹⁷ Katar, "Paskalya," 181.

¹⁸ İlhami Ayrancı, Kudüs'te Paskalya Kutlamaları, *İlâhiyât: Akademik Araştırmalar*, no. 1 (2018), 7-8.

arasında başlarında İspanya soylularından Mösyö Eriko Dembo'nun bulunduğu 200 İspanyol ziyaretçi, ilgili bir cemiyetin başkanı Amerikalı Mr. Varen ve İngiltere Kralının Londra Arşidükü başkanlığında 1500 Amerikan ve İngiliz ziyaretçisi, İtalyan Rodini Todoski başkanlığında 85 İtalyan ziyaretçi, İngiltere Devleti tebaasından Mösyö Şerober'in başkanlığında 130 İngiliz Katolik ziyaretçi, Avusturya Devleti tebaasından Mösyö Hilkserger'in başkanlığında 464 Avusturyalı ziyaretçi ve Fransa Devleti tebaasından Rahip Potar refakatinde 80 Fransız ziyaretçi bulunmaktaydı.¹⁹ Her sene bunun gibi Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden ziyaretçilerin ağırlandığı Kudüs'te, Osmanlı Devleti Hristiyanların rahatlıkla ayinlerini gerçekleştirebilmeleri için kendilerine birtakım kolaylıklar sağladığı gibi gerekli olan bir dizi tedbiri almayı da ihmal etmemiştir.

2. Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki Paskalya Kutlamalarına Yönelik Politikaları

Osmanlı Devleti'nin Paskalya mevsimi için Kudüs'te uyguladığı politikalar incelendiğinde kutlama mevsimi öncesinde ve esnasında bir dizi tedbir alındığı anlaşılmaktadır. Devlet tarafından alınan tedbirler, arşiv belgelerine yansıdığı şekliyle ulaşımdan gıda, sağlık, temizlik ve güvenlik konularına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.

Ziyaret maksadıyla Avrupa'dan Kudüs'e doğru yola çıkan Hristiyanlara ulaşım esnasında bazı kolaylıklar sağlanmıştır. Yunanistan'dan deniz yoluyla Kudüs'e gelen ziyaretçilerden Yafa Limanından karaya çıktıklarında veya şehre vardıklarında, ellerinde pasaportu olanlara sıkıntı çıkarılmaması hususunda Osmanlı memurlarının uyarılması bu türden bir kolaylıktır.²⁰ Dâhiliye Nezaretinin Kudüs Mutasarrıflığına gönderdiği telgraf, yine Yunanistan'dan yola çıkan Hristiyanların yolda boykot türünden bir hakarete uğramamalarına yöneliktir.²¹ Böylelikle Devlet, ziyaret maksadıyla kutsal beldeye gelmek isteyen Hristiyanların yolculukları esnasında sözlü dahi olsa rencide edilmemeleri hususunda yerel yöneticilere uyarılarda bulunmuştur. Eski Sırp Kralı Milan'ın 1889 senesi Paskalyası için Kudüs'e yaptığı ziyaret esnasında Padişahın iradesi gereği karşılanması ve kendisine gereken hürmetin gösterilmesi ise Devletin, şehre gelen ziyaretçileri protokol kurallarına uygun olarak ağırladığını göstermektedir.²²

¹⁹ DH. MKT. 2604/124-2.

²⁰ İ. HR. 396/20-2.

²¹ DH. MTV. 24/9-1.

²² Y. PRK. TŞF. 2/66-15.

Osmanlı yönetimindeki Kudüs'te, ahaliye ihtiyaç duyduğu gıda maddelerini temin etmekle sorumlu birçok lonca bulunmaktaydı. Hristiyanların Paskalya kutlamalarıyla birlikte Yahudilerin Hamursuz Şenliklerinin de yılın ilkbahar mevsimine denk gelmesi, ilkbahar aylarında şehirdeki gıda tüketiminin oldukça artmasına yol açmaktaydı.²³ Bunlara Müslümanların aynı mevsimde kutladıkları Nebi Musa Şenliklerini²⁴ ilave etmek gerekir ki Kudüs'te üç dine ait kutlamanın aynı mevsime denk gelmesi gıda bakımından bazı mağduriyetlerin yaşanması ihtimalini ortaya çıkarmaktaydı. Bu mağduriyetlerin yaşanmaması için Devlet, normal zamanda şehir halkına yeterli olan gıda miktarını kutlama mevsimi geldiğinde artırmak durumundaydı. Böyle bir uygulama, 1852 senesi Paskalyasında Kudüs Mutasarrıfı Hafız Ahmed Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Öyle ki bu senenin Paskalya mevsimi Müslümanların Nebi Musa Şenliğiyle aynı zamana denk gelmiş ve bu durum şehirdeki gıda ihtiyacını her zamankinden daha fazla artırmıştı. Hafız Ahmed Paşa önceden aldığı tedbirlerle şehirde bol miktarda azık ve yiyecek bulundurmuş ve Kudüs'teki Müslümanların yanı sıra Rum Patriği ile Ermeni Patriği, Paşa'nın bu faaliyetlerinden memnun kaldıklarını mektup yoluyla Sultan Abdülmecid'e bildirmişlerdir.²⁵

Paskalya mevsimi dolayısıyla Kudüs'te önlem alınmasını gerektiren diğer bir mesele de sağlık ve temizlikle ilgiliydi. Osmanlı yönetimindeki Kudüs'ün tek hastanesi Kamame Kilisesi'ne ve ayrıca ana çarşılarla yakın bir konumda olan Selahaddin Eyyubi Vakfı'na bağlı bimaristan olup Devlet, hastanenin cari masraflarını üstlenmekte ve orada çalışan hekimlerin maaşlarını da ödemekteydi.²⁶ Ancak Paskalya mevsiminde sağlık ve temizlik işlerinin daha iyi yürütülebilmesi için Kudüs'e ilave görevlilerin de gönderilmesi gerekmekteydi. Şam Hıfzıssıhha Müfettişi Mirliya Bonkofski Paşa'nın 1903 Paskalyası için Sadaret'e gönderdiği telgraftan bu hususta gerekli önlemlerin alındığı anlaşılmaktadır. Buna göre Paşa, Kudüs'e iki

²³ Amnon Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 103-104.

²⁴ Nebi Musa Şenlikleri, Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü haçlı işgalinden kurtardığı 1187 senesinden itibaren Müslümanlar tarafından kutlanmaktadır. Her yıl Nisan ayında tertip edilen Nebi Musa şenliklerinde, Müslümanlar Mescid-i Aksa'da kılınan Cuma namazının ardından, Kudüs'e 7 kilometrelik mesafedeki Nebi Musa makamının bulunduğu Eriha'ya giderler ve yaklaşık bir haftalık bir kutlama gerçekleştirirlerdi. Can Deveci, "General Allenby Döneminde Filistin'de Askeri Yönetim ve Nebi Musa Olayları (1917-1920)," *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)* 8, no 1 (2018): 44.

²⁵ İ. HR. 87/4289-1-4.

²⁶ Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, 76-77.

tabip ve iki temizlik görevlisi göndereceğini, kendisinin ise on beş gün sonra maiyetiyle birlikte bölgeye gideceğini Sadarete arz etmiştir.²⁷

Osmanlı Devleti tarafından Paskalya kutlamaları öncesinde yapılan hazırlıkların en önemlisi ise asayiş ve emniyetin sağlanmasına yönelik alınan güvenlik tedbirleriydi. Zira memalik-i şahanede Hristiyanlarca kutlanan Paskalya, dönem dönem ölümlerle sonuçlanan bazı menfi vakaların yaşanmasına neden olmuştur. Mesela; Cebel-i Lübnan'da uzun yıllar aralarında husumet bulunan Dürziler ile Nasranîler arasında 1845'teki kutlamalar esnasında yaşanan çatışma bu türden bir vaka olup, çatışma sonunda her iki taraftan da kayıplar yaşanmıştır.²⁸ Yine başka bir ölümlü olay, 1903 kutlamaları esnasında Zihne'de ortaya çıkmış ve bir kadının hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır.²⁹ Paskalya kutlamalarında ölümlü olayların yaşandığıyla ilgili verilen bu iki belge, olayların çıkış nedenleri hakkında herhangi bir malumat vermemektedir. Ancak Paskalya'nın Hristiyan grupları bir araya getirmesi, bu türden olayların yaşanmasında başat rol oynamıştır, denilebilir. Ayrıca toplumun huzurunu bozmak ve devleti zor durumda bırakmak niyetinde olan kişilerin Paskalya mevsimini fırsat bilerek özellikle kutlamalar esnasında harekete geçtiklerini de söylemek mümkündür. Zira Osmanlı tebaasından farklı milletlere mensup kimseleri istiklal düşüncesiyle tahrik etmek niyetinde olan grupların, özellikle Paskalya kutlamalarını fırsata çevirdikleri görülmektedir. 1912 senesinde Kıbrıs'taki kutlamalara Yunan bayraklarıyla katılmak isteyenlerin olması³⁰ ve 1919 senesinde Kırkkilise'de yine Yunanlıların Meryem Ana tasvirinin iki tarafına kendi bayraklarını asarak silah atmaları³¹ bu hususu teyit etmektedir. Devlet, böyle bir tahrikle başlayan olayların halkın silahlanmasıyla birlikte isyana dönüşebileceği ihtimalini de göz önünde bulundurarak Paskalya zamanı silahlanma ve silah atmanın yasak olduğuyla ilgili kaza ve vilayet yöneticilerine birçok emir göndermiştir.³² Osmanlı Devleti tarafından kutlamalar öncesinde ve esnasında alınan bu asayiş tedbirlerinin sadece Hristiyanların ayinlerini güvenli bir ortamda icra

²⁷ A. MKT. MHM. 584/17.

²⁸ A. MKT. MHM. 1/93.

²⁹ TFR. I. SL. 9/837.

³⁰ A. MTZ. KB. 3/51.

³¹ DH. EUM. AYŞ. 7/69.

³² Bu emirlerden bazıları için bkz. DH. EUM. VRK. 20/82, HR. TH. 23/5, HR. MKT. 32/100, DH. H. 33/26, DH. EUM. EMN. 70/47, DH. MUİ. 84/7, İ. HUS. 140/75, TFR. I. SL. 142/14166, HR. İD. 177/1, DH. ŞFR. 190/15, TFR. I. SL. 207/20626, DH. MKT. 1412/62, DH. MKT. 2754/7, BEO. 301814.

etmelerine yönelik olmayıp aynı zamanda Devletin taşradaki hâkimiyetinin korunmasını da kapsadığı anlaşılmaktadır.

Kudüs'te her yıl Paskalya mevsiminde güvenlik kapsamında alınan tedbirlerin başında asker sayısının arttırılması yer almaktaydı. Bu husus genellikle, Paskalya mevsimi yaklaştığında Nablus'tan Kudüs'e asker sevkiyatı yapılarak çözüme kavuşturulmaktaydı³³. Bu minvalde Kudüs'teki yerel yöneticiler, 1857 Paskalya mevsiminden üç ay önce Kudüs'e iki tabur asker sevkiyatının yapılmasını Sadareten talep etmiştir. Ayrıca bu sene Kudüs Rum Patriği kendi milletinin iskânı için Kudüs Kalesi yanında bulunan ve kullanılmayan kışla-i hümayunun geçici olarak kendilerine tahsis edilmesi talebini de Kudüs mutasarrıflığı aracılığıyla Sadarete bildirmiştir. Ancak kışlanın Rumlara verilmesi diğer milletler arasında bazı dedikoduların çıkmasına neden olabileceği ihtimaline karşın Sadaret, bu konuda aldığı kararla Kudüs'teki iki meseleyi de çözüme kavuşturmayı planlamıştır. Buna göre Nablus'ta asker bulundurulması zaruri olmasına rağmen bu askerlerin, Nablus'a yakınlığı dolayısıyla Kudüs'e yerleştirilmesi hem Rumların kışla talebini ortadan kaldıracak hem de Paskalya kutlamaları için Kudüs'e asker takviyesinin gerçekleşmesini sağlayacaktır.³⁴ Ancak ertesi sene Kudüs Rum Patriği, kışlanın kendilerine tahsis edilmesi talebini yinelemiştir. Talebinde ısrarcı olmasının nedenleri arasında; Rumların her sene Paskalya esnasında ziyaret için Kudüs'e gelerek burada kaldıkları zaman zarfında konaklamada büyük sıkıntılar çektiklerini, hatta bunun için kendilerine bir mekân inşa etmeye başladıkları halde mekânın bu seneki Paskalya'ya yetişemeyeceğini öne sürmüştür. Patriğin öne sürdüğü bu hususlar göz önüne alınarak Rumların kışlada bir ay kadar konaklamalarına 8 Ocak 1858 tarihinde izin verilmiştir.³⁵

1868 senesi Paskalya bayramı sonrası kutlamalar hakkında Sadarete rapor gönderen Kudüs Mutasarrıfı Seyyid Muhammed Nazif, mezkûr senede Paskalya için alınan güvenlik tedbirlerini ve gerekçelerini açıkça ifade etmiştir. Raporda dikkat çeken hususlardan biri, farklı Hristiyan mezheplerinin Paskalya takviminin bu sene aynı güne denk gelmesi ve dolayısıyla kutlamanın Nisan ayının 12'nci günü bütün mezheplerin katılımıyla birlikte gerçekleşmesidir. Bu durum, Kudüs'te bu sene bir araya gelen ziyaretçi sayısının geçen senelere göre daha fazla olmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda gelen ziyaretçilerin birçoğu da Avrupalıydı. Bu

³³ Paskalya mevsiminden önce Nablus'tan Kudüs'e asker sevkiyatı yapıldığına dair bkz. *BEO*. 56708-1, *Y. MTV*. 153/41, *Y. MTV*. 174/177, *Y. PRK*. *UM*. 45/56.

³⁴ *A. MKT*. *NZD*. 212/79.

³⁵ *A. MKT*. *UM*. 306/82, *HR. MKT*. 226/58.

ziyaretçilerin hepsinin birlikte ve bir yerde ayin yapmaları gerekliliği, Kamame Kilisesi'nin zemini ve diğer katlarının, cemaatin tamamını almaya yeterli gelemeyeceğinden sorun teşkil etmekteydi. Üstelik bunların bir araya gelmeleri bazı kargaşaların yaşanması ihtimalini de doğurmaktaydı. Bu sebeple kilisenin iç ve dış kısımlarına Asakir-i Nizamiye'den ve Zabtiye'den kolluk kuvvetleri yerleştirilmiş ve işin başından sonuna kadar gerekli olan güvenlik tedbirleri alınmıştır. Böylelikle Hristiyanların gerek kilisedeki ayinlerinde gerek grup grup Lut Gölü, Şeria ve diğer yerlere gidiş gelişlerinde herhangi bir olayın gerçekleşmesinin önü alınmıştır. Kutlamalar sonunda yabancı ziyaretçiler arasında yer alan pek çok saygın kimse böyle kalabalık bir ayin gününün olaysız geçmesini ve yolların geliş ve gidişler için uygun hale getirilmesini takdir etmişlerdi.³⁶

1895 senesinde Kudüs Mutasarrıfı İbrahim Paşa ise bu defa Paskalya kutlamalarından önce alınması gereken güvenlik tedbirlerini ve bunların gerekçelerini Sadarete rapor etmiştir. İbrahim Paşa'nın raporda dile getirdiği en önemli mevzu, Paskalya kutlamalarında özellikle Hristiyanların nur çıkarma/kutsal ateş ayini esnasında Kamame Kilisesi içinde ve etrafında asayişin sağlamakla görevli emrindeki askerlerin sayısının yetersiz olduğudur. Raporun ayrıntılarına geçmeden önce Kudüs Mutasarrıfının kontrolü sağlamaktan endişe duyduğu bu ayinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Paskalya gününde gerçekleştirilen bu ayin, kutlamalar için Kudüs'e gelen Hristiyanların en fazla önem verdiği ayinler arasındadır. Öyle ki Hristiyanlar, bu ayine katılabilmek arzusuyla Paskalya pazarından bir gün evvel Kamame Kilisesi'ne gelerek avluda sabahlamaktadırlar. Kilise kapısını açmakla görevli Müslüman aileler³⁷ Pazar sabahı kapıyı açtıktan sonra bütün ışıkları söndürür, İsa'nın kabrinin bulunduğu inananlar için küçüğü kilisenin kandillerini yakarlar ve son olarak kapısını

³⁶ A. MKT. MHM. 406/34-2.

³⁷ Kamame Kilisesi'nin giriş kapısının Müslüman ailelerin gözetiminde olması, Halife Ömer zamanından kalma bir gelenektir. Selahaddin Eyyubi, Kudüs'ü Haçlı işgalinden kurtardığında bu geleneği devam ettirerek kilisenin anahtarlarını Nüseybe ailesine vermiştir. Osmanlı Devleti de bu geleneği devam ettirmiş ve 1831 yılında kilisenin anahtar eminliği Nüseybe ailesine, kapı açma(bevvab) görevi ise Cûde ailesine verilmiştir. Catherine Nicault, "Osmanlı Kudüs'üne Dönüş," *Kudüs 1850-1948*, ed. Catherine Nicault, çev. Estreya Seval Vali (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 70-71; Ahmed Hamid İbrahim el-Kudât, *Nasâra'l-Kuds Dirâsetü fî Dav'i'l-Vesâiki'l-Osmâniyye* (Beyrut: Merkezü Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2007), 430; Kilise kapısının açılmasıyla ilgili olarak Hristiyan cemaatler arasında zaman zaman anlaşmazlıkların yaşandığı da görülmektedir. Kapının açılması için işaret veren cemaatin kim olacağı hususunda çıkan bu anlaşmazlıkların biri 1912 senesinde Latinler ile Rumlar arasında yaşanmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti, Paskalya'nın başlaması ve vaktin darlığını sebep göstererek kilise kapısının hükümet tarafından verilecek işaretle açtırılmasını uygun görmüştür. BEO. 309689-3.

balmumuyla mühürlerlerdi. Hristiyan patrikleri mührü kırarak küçük kiliseye girer ve kapıyı arkadan kapatırlardı. Yunan Ortodoks Patriğinin yanan bir meşaleyi küçük kilisenin camından dışarı çıkarmasıyla kilisedeki zifiri karanlıkta bekleyen Hristiyanlar, ellerinde hazır beklettikleri mumları yakabilmek için birbirleriyle yarışırldı.³⁸ Öyle ki mumlarını ilk yakan kişi olmak için mücadele veren kalabalık bir gurubun bu ayini, büyük itişmelerin yaşandığı bir izdiham görüntüsü vermekteydi.³⁹

Mutasarrıf İbrahim'in raporuna göre; Kudüs'te 5-6 seneden beri bir tabur asker bulundurulmakta ve bu askerlere her sene Nablus'tan 100-150 civarı asker ilave edilse de bu seneki Paskalya için bu sayının yetersiz kalacağı ön görülmektedir. Nedenleri ise;

a- Geçmiş yıllarda 12.000 civarında olan ziyaretçi sayısının bu sene 15.000'e ulaşacağı tahmin edilmektedir.

b- Latin ve Ortodoksların Paskalyaları aynı güne tesadüf edeceğinden nur çıkarma ayini esnasında bütün Hristiyanlar Kamame Kilisesi'nde toplanacaklardır.

c- Kudüs'e farklı bölgelerden gelen Ermeni ziyaretçiler ile Kudüs Ermenilerinin sayısı yaklaşık 3000 civarında olacaktır ve bunların içinde ahvali bilinmeyen adamlar bulunmaktadır.

Bu sebeplerle 1895 Paskalya mevsiminde asayişin 700'den az askerle sağlanması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca bu dönemde Kudüs taburunun bir kısmı Beytüllahim, Yafa ve Han Yunus'ta bulunduğundan merkezdeki asker sayısı sadece 250'dir. Buna Nablus'tan sevk edilecek askerler de eklendiğinde sayı 400'e ulaşmaktadır ki bu da asayiş işini zora sokmaktadır. Bu sebeple Mart ayında Kudüs'e gelmeleri ve Paskalya mevsimi olan 15-20 günlük zaman zarfında şehirde kalmaları için Nablus'tan sevk olunacak asker sayısının 300'e çıkarılması, eğer bu mümkün değilse askerlerin Beyrut ve Şam'dan gönderilmesi talep edilmiştir.⁴⁰ Sadaret, Kudüs Mutasarrıfı İbrahim'in Nablus'tan Kudüs'e sevk edilecek askerlerin sayısının artırılmasıyla ilgili talebini Bab-ı Seraskerî'ye iletmıştır. Ancak Serasker Rıza Paşa'nın, Nablus'tan en fazla 200 asker gönderilebileceğine, ayrıca Kudüs'te hâlihazırda bulunan taburun civarda olan müfrezelerini merkeze çekerek Paskalya mevsiminde asayişin sağlanabileceğine dair tezkiresi⁴¹ üzerine bu doğrultuda hareket edilmiştir.⁴²

³⁸ Brian Wilson, "Christianity," *Religions of the World*, ed. Ninian Smart, (London: Routledge, 1999), 11-14.

³⁹ James Kean, *Among the Holy Places: A Pilgrimage Through Palestine*, (London: T. Fisher Unwin, 1893), 25.

⁴⁰ BEO. 43560-3.

⁴¹ BEO. 43560-2.

1904 senesi Paskalya mevsimi için alınmak istenen güvenlik tedbirlerinde Kudüs Mutasarrıflığının ilk defa muvakkat jandarma talebi olmuştur. Ancak Sadaret, bu seneye kadar böyle bir talep olmamasına rağmen bu sene Mutasarrıflığın neden böyle bir ihtiyaç duyduğunu soruştırmaya başlamış ve konuyu araştırması için Dâhiliye Nezareti'ne sevk etmiştir.⁴³ Nezaretin bu konudaki görüşlerini  maddede özetlemek mümkündür:

1- Kudüs Sancağı jandarma taburunun mevcudu, zabitlerle birlikte 308 iken Polis Teşkilatı'ndan daha sonra bir miktar süvari polis ilave edilmiştir.

2- Paskalya sebebiyle şimdiye kadar Kudüs'te muvakkat jandarma istihdamı gerçekleşmediği gibi Sadaretin ilgili yazısına istinaden bunların bir an önce yerli halktan oluşturulmasının ve resmi üniformalarının tedarik edilmesinin mümkün olup olamayacağı meselelerinin Nezarete bilinmemesi doğaldır.

3- Paskalya esnasında civardaki asker kıtalardan bir iki bölük kadar askerin Kudüs'e sevk edildiği geçmiş senelerde cereyan eden yazışmalardan anlaşılmış ise de muvakkat jandarma istihdamının gerekli görülmesinin bu seneki asker sevkياتının imknsızlığından mı yoksa başka bir sebepten mi kaynaklandığı kestirilememektedir.⁴⁴

Dâhiliye Nezaretinin bu görüşüne ilave olarak Kudüs Mutasarrıflığından konuyla ilgili gelen telgraf Sadaretin nasıl bir yol izleyeceğini belirlemiştir. İlgili telgrafta, her sene Paskalya zamanında gönderilmekte olan 300 neferin bu sene de vaktinde Kudüs'te bulundurulması için gerekli yazışmaların yapıldığı ve Kudüs'teki 350 civarında olan jandarma mürettebatından 130 neferin Kudüs merkezinde istihdam edildiği bildirilmiştir. Dolayısıyla Sadaret, hlihazıra göre Kudüs'te zaten yeterli miktarda olduğu anlaşılan jandarmanın, sayısının artırılarak masraflarını ykseltmektense mahalli kuvvetlerin iyi organize edilerek güvenliğin sağlanması gayret gösterilmesine karar vermiştir.⁴⁵

1911 senesi Paskalya mevsimi ise Müslümanların Nebi Musa şenlikleri mevsimine denk geldiğinden bu sene alınan güvenlik tedbirleri daha sıkı tutulmuştur. Her iki dine mensup binlerce kişinin bir arada bulunması küçük bir sebeple de olsa büyük bir kargaşanın yaşanması ihtimalini taşıdığından güvenliğe her zamankinden fazla dikkat edilmesi tabiidir. Bu doğrultuda Kudüs Mutasarrıflığının talebi üzerine tam donanımlı bir Nizamiye taburunun derhal Kudüs'e gönderilmesi ve Yafa'daki asker

⁴² BEO. 43560-1.

⁴³ DH. TMIK. M. 142/39-3.

⁴⁴ BEO. 172319-2.

⁴⁵ BEO. 172298.

mevcuduna dokunulmayarak daha önce Hayfa'ya sevk edilen bölüğün tekrar Yafa'ya iade edilmesi Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine bildirilmiştir.⁴⁶

Asker sevkياتından başka güvenlik tedbirleri kapsamında yürütülen faaliyetlerden biri de istihbarat çalışmaları sonucunda alınan anlık tedbirlerdir. Ortaçağ Müslüman devletlerinin ve onların halefi olan Selçukluların devlet geleneğini takip eden Osmanlılar, içeride ve dışarıda istihbarat toplamaya büyük önem vermişlerdir. Yurtiçindeki istihbarat, farklı yolları bulunmakla birlikte genellikle yeniçeriler aracılığıyla toplanmaktaydı. Sadrazama günlük raporlar halinde iletilen bu istihbaratla iç güvenlik ve denetim sağlanmaktaydı. Tıpkı sadrazam gibi merkez ve taşradaki Osmanlı idarecilerinin de istihbaratçıları bulunmaktaydı. Beylerbeyi, sancakbeyleri ve kadılar arasındaki iş bölümü ve koordinasyon sayesinde alınan istihbarat değerlendirilmekte ve duruma göre gerekli tedbirler alınmaktaydı.⁴⁷

1897 senesi Paskalya mevsiminde Kudüs Mutasarrıflığından alınan istihbarata göre, sancakta sürgün bulunan İzmirliyan Matyos, Kudüs Ermeni Patriğinin hastalanmasını fırsat bilerek Patrikliğe mahsus ruhani elbiseyi giymiş ve eski Erzurum ve Muş murahhasaları⁴⁸ Kudüs'te bulunduğu halde Kamame Kilisesi'nde vekâleten ayin yönetmeye başlamıştır.⁴⁹ Ayrıca Patrikhane tercümanı bu sene Kıbrıs ve İskenderiye'de bulunan Ermenilerin ziyaret maksadıyla kutsal şehre gelmeleri için izin talebinde bulunmuştur. Ancak Kudüs Mutasarrıfı İbrahim, her birinde birer komite bulunan bu iki yerden gelecek Ermenilerin komiteler adına çalışacakları ve bu sebeple Paskalya mevsiminde bir hadise çıkaracakları ihtimalini hesaba katmıştır. Bu sebeple İzmirli Matyos ile Erzurum ve Muş murahhasalarının uygun bir yere nakledilmesini talep etmiştir. Şayet her birinin nakledilmesi mümkün olmazsa hiç değilse bunlar arasında en tehlikeli gördüğü Erzurum murahhasasının nakledilmesini istemiştir. Bundan başka Kudüs'e gelecek olan Ermenilerin kontrolünü sağlayabilmek için de bir dizi tedbir almayı planlamıştır. Bunun için Yafa Kaymakamı ve Polis Komiserinin sancak merkezine çekilerek Kıbrıs ve İskenderiye'den gelecek olanların hiçbirinin ve diğer bölgelerden gelecek Ermeni yolcu ve ziyaretçilerden kimlik soruşturmasında şüphe görünenlerin Kudüs Sancağına sokulmamasına dair

⁴⁶ DH. İD. 19-1/30-1.

⁴⁷ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 65-66.

⁴⁸ Murahhasa: Ermeni piskoposu. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2010), 798.

⁴⁹ A. MKT. MHM. 614/13-2.

çalışma başlatmak hususunda izin istemiştir.⁵⁰ Ancak Mutasarrıf İbrahim'in bu talebine Devletin cevabı olumsuz olmuştur. Zira İzmirliyan ile iki murahhasanın ikamet yerlerinin değiştirilmesinin mümkün olmadığı, ayrıca Hristiyanların kutsalları bulunduğundan Rum ve Ermenileri Kudüs ziyaretinden alıkoymanın uygun olamayacağı gibi bütün Ermenilere fesat isnadında bulunmanın da makul olmadığı ifade edilmiştir. Bunun yerine, Paskalya esnasında kilisede bulunmasında mahzur bulunan kimseler varsa Kudüs Ermeni Patriği ikna edilerek o günlerde bu kimselerin civar mahallerden birinde bulundurulması gibi tedbirlerin alınmasının daha uygun olacağı Mutasarrıf İbrahim'e bildirilmiştir.⁵¹

Paskalya kutlamalarında silahlanma ve silah atmanın yasak olduğuyla ilgili Osmanlı Devleti'nin vilayet ve sancak yöneticilerine emirler gönderdiğini önceden zikretmiştik. 1896 senesi Paskalya mevsimi gelmeden yaklaşık üç ay önce Kudüs'teki Ermeni Patrikhanesi Mektebi muallimlerinden birinin beş adet rovelver satın aldığı ve başka yollarla da rovelver tedarikinde bulunduğu, ayrıca patrikhanelerde bulunan 150'ye yakın rahibin kötü niyetli oldukları istihbaratı, Kudüs Mutasarrıflığından Dersaadet'e bildirilince bu kişiler hakkında kanunlarda belirtilen cezaların icra edilmesi emredilmiştir.⁵²

1904 senesi Paskalyasında Dâhiliye Nezaretine gelen istihbarat ise oldukça kapsamlıdır. Buna göre, Maraş'taki Ermeni Protestanlar arasında görünürde mektep açmak için bir ara yardım toplanmaya başlanmış, ancak gizlice yrtlen tahkikat ve istihbarat sonucu bu yardımın Ermenilerin imtiyaz elde etmesine yönelik toplandığı anlaşılmıştır. Bunun için Protestanlığın memalik-i şahanede kuruluşunun 50. senesi olması hasebiyle bütün Osmanlı topraklarıyla Amerika ve diğer yabancı beldelerden ziyaret maksatlı Kudüs'e gidecek olan bir gurubun, Mart sonunda Kudüs'te bir araya gelme planı yaptıkları öğrenilmiştir. Bu faaliyete özellikle Amerika'dan da maddi yardımların yapıldığı ve bazı misyonerlerin, Protestan vaizlerin ve 300'e yakın Ermeni'nin bu maksatla Kudüs'e gideceği tespit edilmiştir. Kudüs'e gidenlerin çoğunun bu toplantıda emellerine ulaşamazlar ise yabancı memleketlere firar edecekleri bilgisi de gelen istihbarat arasındadır. Bu istihbarat bilgilerini teyit eden bir husus ise 13 Mart 1904 tarihine kadar görünürde ziyaret için mürur tezkeresi(pasaport) alarak Maraş-ı Zeytun ve Ayıntab'dan Kudüs'e giden erkek ve kadın Ermeni sayısının 179'a ulaşması ve Urfa, Antakya ve civar vilayetlerden de Kudüs'e

⁵⁰ DH. TMIK. M. 31/9-1.

⁵¹ DH. TMIK. M. 31/9-2.

⁵² MV. 86/35.

her seneden fazla peyderpey Ermeni ziyaretçisinin gitmesidir. Üstelik bu bilgi sadece ellerinde mürur tezkeresi olanları kapsamaktadır ki bunun yanında kaçak yollarla Kudüs'e gidenlerin hesaba katılmasıyla sayının daha da artacağı muhakkaktır. Ayrıca Haleb Vilayeti'nin bu grup hakkında, orada toplanmalarının mutlaka bir maksada müstenit olduğuna dair görüşü bunlara karşı tedbir alınmasının gerekli olduğunu teyit etmektedir. Bu yüzden polis ve zabıta memurlarının fevkalade teyakkuz halinde bulunmaları bizzat Dâhiliye Nezareti'nden Kudüs Mutasarrıflığına bildirilmiştir.⁵³ Ertesi sene Ermeni Protestanların Kudüs'te olay çıkaracağıyla ilgili istihbarat gelmeye devam edince Ermenilere yönelik tedbirlerin genişletilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu kapsamda elebaşı olduğu tespit edilen Rahip Harun adlı kimsenin yanındaki şahıslarla birlikte Mersin'den Kudüs'e doğru hareket ettiğiyle ilgili Adana Vilayetinin Dâhiliye Nezaretine telgrafı, şüpheli şahısların titizlikle takip edildiğini göstermektedir. Yine eşkâli belirlenen iki şahsın Yafa Ermeni Manastırı'nda saklandıkları, geçen sene 600 olan Ermeni hacıların sayısının bu sene 850'ye ulaştığı ve sayının daha da artacağı gibi Kudüs Mutasarrıflığına gelen istihbarat, Paskalya mevsiminde Kudüs'te ne gibi önlemler alınması gerektiğini ortaya koymakta ve yerel yöneticilerin işlerini kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır.⁵⁴

Kudüs'teki Hristiyan Patrikleri, Osmanlı Devleti'nin Paskalya kutlamalarına yönelik ayrıntılarıyla ortaya koyduğumuz bu tedbirlerden duydukları memnuniyetlerini her defasında mektup yoluyla Mutasarrıflığa bildirmişlerdir. Kalabalık Hristiyan gruplarının Kudüs'te bir araya gelerek kutladıkları Paskalya'da Devlet tarafından alınan tedbirler sayesinde herhangi bir olayın yaşanmadığını ve bu yönüyle Osmanlı Devleti'ne şükran duyduklarını ifade eden Patriklerin bu mektupları taşradaki yöneticiler vasıtasıyla Babıali'ye ulaştırılmıştır⁵⁵.

⁵³ DH. TMIK. M. 163/45-14.

⁵⁴ DH. TMIK. M. 163/45-23.

⁵⁵ Kudüs'teki Paskalya kutlamaları için Patriklerin Osmanlı Devleti'ne teşekkürleri hakkında bkz. A. MKT. 124/63; A. MKT. MHM. 406/34-1; HR. MKT. 109/52-1; Y. MTV. 139/56-4.

Sonuç

Müslümanların hâkimiyeti altında yaşayan gayrimüslimlerin inanç ve ibadet hakları, ilahi hükümlerce teminat altına alınmıştır. Kudüs'te yaşayan gayrimüslimlerin bu hakları, şehri İslâm egemenliğine ilk defa alan Hz. Ömer zamanında kendilerine verilmiştir. İkinci halife ile başlayan bu uygulama, daha sonra Kudüs'e hâkim olan bütün İslâm devletlerince devam ettirilmiştir.

Hristiyan inancındaki İsa Mesih'in diriliş hadisesinin Kudüs'te meydana gelmesi, bu günü anmak için düzenlenen Paskalya kutlamalarının merkezinin Kudüs olmasına sebep olmuştur. Bu yönüyle dünyanın dört bir tarafından bu şehre gelen Hristiyanlar, Kamame Kilisesi başta olmak üzere şehirde yer alan ibadetgâhlarında çeşitli ayinler düzenlemektedirler. Osmanlı yönetimi altında da devam eden bu kutlamalarda Devlet, Hristiyanların bu ayinlerini daha rahat gerçekleştirmeleri için bir dizi tedbirler almıştır.

Osmanlı Devleti tarafından Paskalya mevsimi için Kudüs'te alınan tedbirlerin; ulaşım kolaylığından gıda teminine, sağık ve temizlik personeli tayininden güvenlik ve asayişin sağılanması kadar geniş bir yelpazede olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Avrupa'dan Kudüs'e ziyaret maksatlı gelen Hristiyanların yol esnasında baskı, saldırı ve boykot türünden herhangi bir haksızlığa uğramalarına engel olunmuştur. Kutlama mevsimi dışında şehir için yeterli olan gıdanın, kutlama mevsimi geldiğinde yetersiz kalacağı düşünülerek bu zaman diliminde şehirdeki gıda stoku artırılmıştır. Yine temizlik ve sağık hizmetlerine bu zaman diliminde daha çok ihtiyaç duyulduğundan bu alanda hizmet verecek personellerin sayısı artırılmıştır. Devletin, zikri geçen bu tedbirlerine nazaran asayiş tedbirleri hususunda ise daha yoğun çalışmalar yürüttüğü ortaya koyulmuştur. Bu hususta sancak merkezinde bulunan asker sayısının artırılmasının yanı sıra devlet mekanizmaları tarafından yürütölen istihbarat çalışmalarının, asayişin sağılanmasında en önemli iki tedbir olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle hukuki belgelerle gayrimüslimlere tanınan ibadet özgürlüğünün sosyal hayattaki karşılığı, XIX. yüzyıl Kudüs'ündeki Paskalya kutlamaları üzerinden ortaya koyulmuştur. Ancak burada bahsedilen Devlet politikalarının sadece bunlarla sınırlı olduğunu söylemek iddialı olur. Bu hususun tam olarak ortaya koyulabilmesi için, Osmanlı hâkimiyetindeki diğör bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerin özellikle dinî ritüellerinin artış gösterdiği kutsal günlerine odaklanan farklı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Mektubi Kalemi (A. MKT.): 124/63.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM.): 1/93; 406/34-1; 406/34-2; 584/17; 614/13-2.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezair ve Devair Evrakı (A. MKT. NZD.): 212/79.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.): 306/82.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Kıbrıs Evrakı (A. MTZ. KB.): 3/51.

Bâb-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Kilise Defterleri (A. DVN. KLS. d.): 8, s. 9-25.

Babıalî Evrak Odası Evrakı (BEO.): 43560-1; 43560-2; 43560-3; 56708-1; 172298; 172319-2; 301814; 309689-3.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Evrakı (DH. EUM. AYŞ.): 7/69.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı (DH. EUM. EMN.): 70/47.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemi Evrakı (DH. EUM. VRK.): 20/82.

Dahiliye Nezareti Hukuk Evrakı (DH. H.): 33/26.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD.): 19-1/30-1.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.): 1412/62; 2604/124-2; 2754/7.

Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı (DH. MTV.): 24/9-1.

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUİ.): 84/7.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH. ŞFR.): 190/15.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat Komisyonu (DH. TMIK. M.): 31/9-2; 142/39-3; 163/45-14; 163/45-23.

Hatt-ı Hümayun (HAT.): 1516/47-5; 1516/47-11.

Hariciye Nezareti İdare (HR. İD.): 177/1.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR. MKT.): 109/52-1; 226/58; 32/100.

Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemi Evrakı (HR. TH.): 23/5.

İrade Hariciye (İ. HR.): 87/4289-1-4.

İrade Hususi (İ. HUS.): 140/75.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 86/35.

Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı (TFR. I. SL.): 9/837; 142/14166; 207/20626.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.): 139/56-4; 153/41; 174/177.

Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y. PRK. TŞF.): 2/66-15.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y. PRK. UM.): 45/56.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Agoston, Gabor. *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

Aydın, Mahmut. "Hristiyanlık: Tarihsel Gelişimi, Temel Kaynakları ve Öğretileri", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Ayrancı, İlhami. *Kudüs'te Paskalya Kutlamaları, İlâhiyât: Akademik Araştırmalar*, no. 1, (2018): 1-23.

Bostancı, Işıl Işık. *XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2006.

Buckingham, James Silk. *Travels in Palestine*, London: Longman etc, 1821.

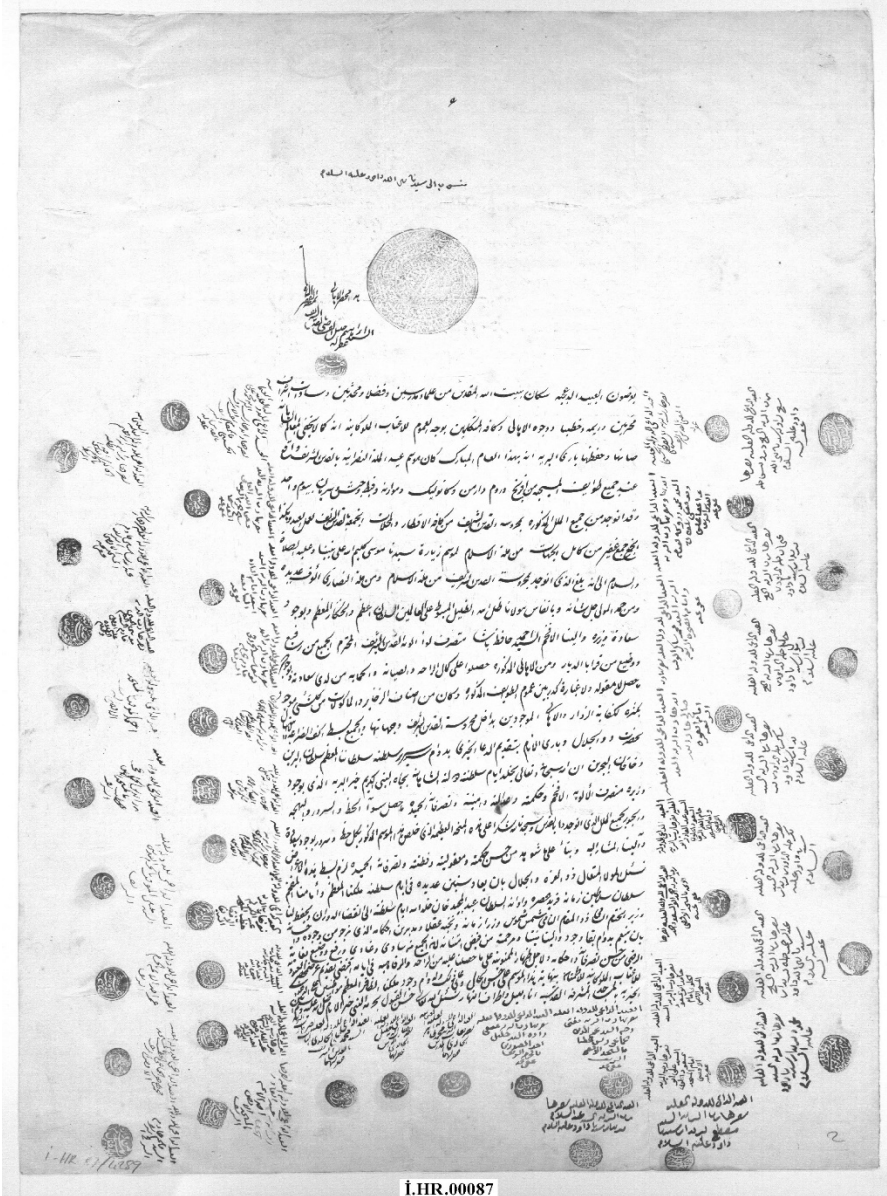
Buhl, Frantz. "Kudüs", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, cilt 6, İstanbul, (1988): 952-964.

Cohen, Amnon. *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, çev. Nurettin Elhüseynî, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

- Çakmak, Abdullah. *Osmanlı Kudüs'ünde Devlet ve Toplum (1798-1841)*, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2019.
- Deveci, Can. General Allenby Döneminde Filistin'de Askeri Yönetim ve Nebi Musa Olayları (1917-1920), *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)* 8, no. 1, (2018), 35-50.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2010.
- el-Kudât, Ahmed Hamid İbrahim. *Nasâra'l-Kuds Dirâsetü fî Dav 'i'l-Vesâiki'l-Osmâniyye*, Beyrut: Merkezü Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2007.
- Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: Risale Yayınları, 1996.
- Ginat, Shalom. "The Jewish Settlement in Palestine in the 19th Century", *The Jewish Settlement in Palestine (634-1881)*, ed. Alex Carmel, Peter Schafer, Yossi Ben-Artzi, Weisbaden: Reichert, (1990): 165-176.
- Katar, Mehmet. Hristiyanlık'ta Kilise Takviminin (Kilise İçerisindeki Anma ve Kutlama Devrelerinin) Oluşması, *Dini Araştırmalar* 3, no. 8, (2000), 23-46.
- _____. "Paskalya", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 34, (2007): 181-182.
- Kean, James. *Among the Holy Places: A Pilgrimage Through Palestine*, London: T. Fisher Unwin, 1893.
- Lieber, Sherman. *Mystics and Missionaries, The Jews in Palestine 1799-1840*, Salt Lake City: University of Utah Press, 1992.
- Nicault, Catherine. "Osmanlı Kudüs'üne Dönüş", *Kudüs 1850-1948*, ed. Catherine Nicault, çev. Estreya Seval Vali, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Öksüz, Mustafa. "XVI. Yüzyıl Kudüs'ünde Yahudi Mabetleri ve Osmanlı Devleti", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 2, (2018), 9-32.
- Polat, Ziya. Yahudilerin II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Göç Girişimleri ve Oliphant'ın Siyonist Koloni Talebi", *Journal of IslamicJerusalem Studies* 17, no. 1, (2017), 1-20.
- Tümer Günay ve Küçük Abdurrahman. *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1993.
- Wilson, Brian. "Christianity", *Religions of the World*, ed. Ninian Smart, London: Routledge, 1999.

Ekler

Ek I: 1852 senesinde aynı güne tesadüf eden Paskalya ve Nebi Musa Şenlikleri için Kudüs Mutasarrıfı Hafız Ahmed Paşa'nın aldığı tedbirlerden dolayı Kudüs ileri gelenlerinin teşekkürünü havi Arapça mahzar. (İ. HR. 87/4289-1)

I.HR.00087

Ek II: İstihbarata göre Paskalya'da alınması gereken tedbirler hakkında Kudüs Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretini şifreli telgrafın halli (DH. TMİK. M. 31/9-1)

۴

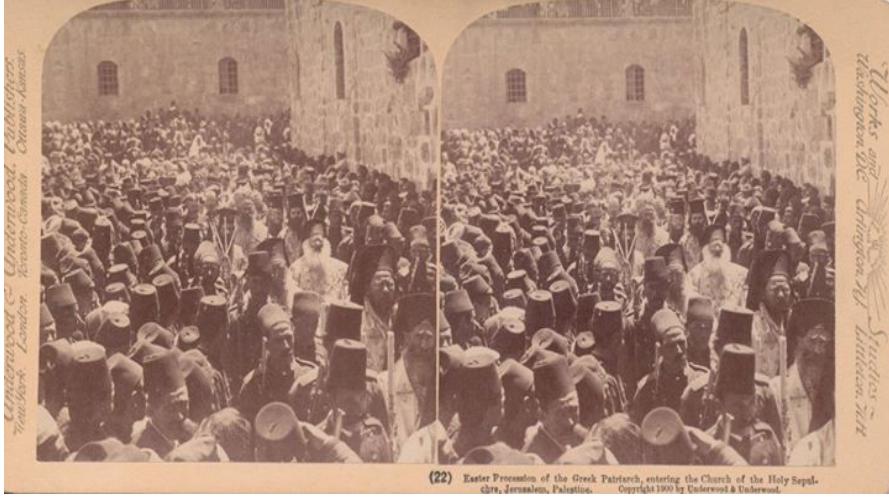
کتابخانه
دائرة الدخول
مکتوبی
شماره

فکر متفکرانه داخله نظر بن جلیله مورود و تفراف طی

ج) «مارتیک» سرسره تلگراف تاریخی است تفراف طی تینا هیدر جویله ه سرسره تلگراف
تاریخی و تفراف طی تفراف طی عرصه و تفراف طی ایزر لیا اید بوراده افانته مامور موسسه افرام
مرفعه لری و رؤای ارباب فساد ان شیر لری و ایزر لیا اید بوراده افانته مامور موسسه افرام
اخر سده دلم و تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی
عروضه اید تفراف طی و تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی
مع تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی
و تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی
استقامت تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی
کده ملک ایزر لری تفراف طی ارباب فساد و تفراف طی تفراف طی تفراف طی
آزاده اولاد قدسه دیاسفاله موسسه بر حادته ایضا عید اجرای موبانه حیات حقیر
افوی مکتوباته کورده بل کی شو صغایر ده مذکوره الاسم رؤای ایزر لری تفراف طی
اویز لری موسسه و تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی
در مکتوبه جلیله و صغایر مناسبه ایزر لری تفراف طی تفراف طی تفراف طی
ارمن یولی و زوارنده تفراف طی و تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی
میدان و مقام و بریدیه حد تدابیر اتحاد و تفراف طی تفراف طی تفراف طی
و تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی
بفرام استقامت و تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی
بر موقوفه بوک استقامت و تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی
و تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی
ان شیر لری و تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی تفراف طی

۱۴ مارتنیک ۳۱/۹ DH-TMİK-m 31/9 1

Ek III: 1900 senesi Paskalya gününde Yunan Patriğinin Kamame Kilisesi'ne giriş töreni. (<https://i.pinimg.com/originals/59/7b/66/597b66700a89c8d74fc111296844dff.jpg>)

Ek IV: Günümüz Paskalya kutlamalarında Kamame Kilisesi'nde nur çıkarma/kutsal ateş töreni (<https://bethbc.edu/blog/2018/03/23/palestinian-easter-at-the-church-of-the-holy-sepulchre/>)

